

V A S S Z É C S E N Y I

MÚLTIDÉZŐ

2 0 1 1 . S Z E N T M I H Á L Y H A V A

VASSZÉCSENY MÚLTJÁNAK KUTATÓI

Bél Mátyás 1730-ban Magyarország leírása során megfordult Szécsenyben és Lipárton is. „Szécseny kastélyát a Schilson bárók nem kis költséggel és hozzáértéssel építették igen csillogó társalgókkal, étkező és hálótermekkel. Az épületet mély védőárkok fogják körül. Lipárt a Vasvári Egyház Vicekáplánjának a birtoka.” Bél Mátyás előtt is ismerünk faluleírásokat, a középkori oklevelekből határleírásokat, az egyházlátogatások elsősorban a templomokkal, iskolával foglalkoznak, 1693-ból való a Telekesi Török kastély leírása, de ezzel majd másutt foglalkozunk. Ezen írásoknak azonban közös nevezője az, hogy a keletkezésük-kori jelent írják le.

Géfin Gyula 1929-ben kiadott műve, a Szombathelyi Egyházmegyéről a vasvári káptalan múltjával is foglalkozik, aminek Milek és Lipárt több mint fél évezredig a birtoka volt, így közvetve érinti a település múltját. Kiss József kanonok úr 52 évig volt a falu plébánosa, fennmaradt naplóiiban, jegyzeteiben többször is foglalkozott Szécseny múltjával. Kovács Imre szegedi káplán szülei révén Lipárthoz kötődött. 1961-ben koholt vádak alapján elítélték, 1963-ban szabadult Márianosztráról. Ezután egyházi szolgálatot nem vállalhatott, így a Magyar Országos Levéltárban dolgozott, a középkori okleveleket fordította. Ekkor kezdte kutatni a falut érintő, a levéltárban fellelhető dokumentumokat. Sajnos 1971-ben bekövetkezett halála után Sashalmon maradt hagyatéka után nem ment utána senki, így kutatásai máig nem ismertek. Ugyanebben az időben Bertók István tanító foglalkozott a település közelmúltjával. Munkáját fia, Bertók László tanár folytatta, és fejlesztette tovább, azonban mid-kettőjük kutatásai elsősorban Szécsenyre koncentráltak. A kastélyokkal kapcsolatban Károlyi Antal, csempezkopácsi születésű Ybl-díjas építész közölt alapvető fontosságú tanulmányt a Művészettörténeti Értesítőben, 1961-ben. A tanulmányban megfogalmazottakat vette át szinte minden, a világhálón fellelhető, a település történetével foglalkozó írás. Károlyi Antal tanulmánya sok helyütt csak tapogatózik, kérdőjeles megfogalmazásokat tartalmaz.

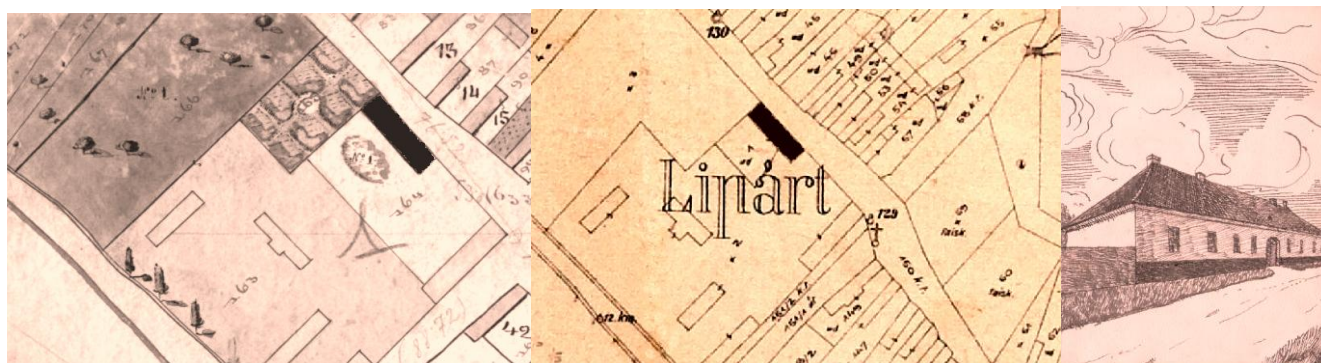

Ebben a bizonytalanságban vág biztos határokat Koppány Tibor, Ybl-díjas, Széchényi-díjas építész a Vasi Szemlében, 1990-ben megjelent tanulmánya, ami gyökeresen át is írta a falu múltjával kapcsolatos ismereteinket. Koppány Tibor a elsősorban a Festetics levéltárban végzett alapvetően új információkat adó kutatásai nem mentek át a köztudatba, így szinte minden, a falutörténettel kapcsolatos ma elterjedt információ elavultnak, hamisnak tekinthető. (A település honlapján levő is!) Koppány Tibor az Ó-kastély műemléki helyreállításának volt az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség részéről a felelős építész. Tanulmánya rengeteg új adatot tartalmaz, szinte minden apró részinformációja szenzáció-számba megy. Mivel az ó-kastély kapcsán írta a tanulmányt, Lipárral, illetve a település őskori és ókori múltjával nem foglalkozott. Bertók Edina, Bertók László tanár leánya folytatva a családi hagyományt, a település iskolatörténetéről írt két alapvető fontosságú tanulmányt 1993-ban és 1995-ben, főiskolai szakdolgozati témaként. Elsősorban a szombathelyi Egyházmegyei

Levéltárban kutatott mindkét falurész elemi oktatásával kapcsolatban. (Képek: Bél Mátyás, Géfin Gyula, Kiss József, Kovács Imre, Bertók István, Károlyi Antal, Bertók László, Koppány Tibor, Divós-Bertók Edina. TCs.)

VASSZÉCSENY MŰEMLEKEI (3.) KÁPTALAN KASTÉLY

Amikor 1777-ben Mária Terézia megalapította a Szombathelyi Püspökséget, a Vasvár-Szombathelyi Társaskáptalan státusza is megváltozott, Székeskáptalanná változott. Az új helyzetben új kihívásokat is jelentett a káptalan részére. Így vált számára egyszerre nagyon fontossá a lipárti és kenézi uradalma, ami a közelsége miatt, szinte éléskamrája volt a káptalannak. A jól járható Postaút mellett, uradalmi központot épített ki Lipárton, aminek központi magjává vált a lipárti uradalmi kastély, a hozzá tartozó gazdasági épületekkel. (Ettől kezdve ezt a falurész Főszögnek hívták egész a múlt század közepéig.) Ehhez kapcsolódott szintén a Postaút mellett egy vendégfogadó és egy molnárház, valamint az Árpád-kortól birtokolt mileki-lipárti malomház.

Az első osztrák katonai térképen még nem találjuk meg a káptalankastély épületét, de 1790-ben már a kályhás dolgozik benne, és ismert az első lakójának, a számtartónak a neve is, Tasler György. Csódi Pál volt ekkor a káptalan nagyprépostja, tehát valószínű ő építtette az épületet. A barokk kiskastély tervezője egyelőre nem ismert, de Keserű Müller Xavér Ferenc tirolói származású, szombathelyi kőművest joggal feltételezhetjük a tervezőnek, aki Hefele Menyhért közvetlen környezetében dolgozott, 1787-ben építette a káptalan szombathelyi vám-és zenészházát, amihez a lipárti épület nagyon hasonlít. A káptalankastély közepén volt a kapubejáró, jobbra gerendás, stukatúros lakóhelyiségek, balra boltozatos helyiségek és pincelejáró volt. A homlokzaton a kapubejáró mindkét oldalán 4-4 ablak helyezkedett el.

Az épületet többször átépítették, befalazták a kapubejárót és több ablakot. 1945-ben a káptalan birtokait és épületeit is államosították. Lipárton itt alakult meg a TSz, majd lakásokat alakítottak ki benne. Az épületet hosszú ideig a község bérlakásnak használta, a lakók mindkét végét elbontották. (A rendszerváltás után műemléki védetség alá szerettem volna helyeztetni, helytörténeti múzeumkialakítása céljából, de ez nem sikerült. (A csemeszkopácsi Balogh kastély elbontás utáni maradék részéből lett kialakítva a Pungor Zoltán Múzeum. Lipárton az épülettől 150 méterre van, a később kialakított Ásványmúzeum, 300 méterre a most restaurált templom, mindkettő idegenforgalmi látványosság.) A káptalankastélyt 2006-ban az önkormányzat eladta, azóta magántulajdonban van. (Képek: 1857-ess térkép, amin még jól látható az épület körüli barokk park, 1916-os térkép, rekonstrukciós rajz, az épület a múlt század második felében, egyik helyisége, barokk ajtófogantyú, pincelejáró, pince, boltozat a padlástérben. TCs.)

JAKSA ISTVÁN FESTŐMŰVÉSZ LIPÁRTI ÉVE

Jaksa István (1894 Budapest-1982 Szombathely) 1944 ősze és 1945 tavasza közt, közel egy évig Lipárton élt albérletben Horváth Lajoséknál. Ebben az időben volt pályája csúcán, már túl volt a new yorki és a chicagói világiállításokon, a firenzei nemzetközi kiállításon, tagja volt a Magyar Művészek Országos Szövetségének és a Szent Márton Céhnek. Jaksa István Derkovits Gyula osztálytársa volt Szombathelyen, az első Világháborúból sebesüléssel tért haza, Herényi Gothard Istvánnak köszönhette felgyógyulását, és első festészeti leckéit is tőle vette, aki az egyik első impresszionista festőnek számított Vas megyében. 1926-27 között Krusnyák Károlytól, majd 1930-32 között a spanyol király udvari festőjétől, Gyügyei Nagy Zsigmondtól tanult festészetet Budapesten. 1944-ben az egyre szaporodó légiriadók miatt először Jaksa István leánya, Kalmár Istvánné keresett albérletet Lipárton, Horváth Antaléknál, mivel Kalmár Istvánné férje a fronton volt. Miután ők nagyon jól érezték magukat a faluban, meggyőzték Jaksa Istvánt is, és egy hónapra rá, ő is kiköltözött Szombathelyről feleségével, Somogyi Máriával. A szülők és a fiatalok az Őszög elején, két szomszéd házban béreltek egy-egy szobát. Jaksa István két évvel korábban hozta létre festőiskoláját a szombathelyi MÁV műhelyben, így nem lehet csodálkozni, hogy itt is hamar talált egy tanítványt magának, a fiatal Jagodics József (1923-19146 Lipárt) személyében, aki szinte minden helyszínen követte mesterét. Jagodics József molnáregéd volt a szemközti Szok malomban. Jaksa István urbánus ember lévén szerette a társasági életet, így hamar a Stóger Vendéglő törzsvendégévé vált. Sokszor játszott a Horváth családnál levő mandolinon, mivel a zenéhez is kiváló érzeke volt. A front közeledtével romlottak az alkotói körülményei, a katonai megszállás alatt egyre kevésbé nézték jó szemmel, a festőállványával barangoló művészt. Az oroszok megérkezése előtt a család női tagjai részben öregasszony ruhába öltöztek, részben a szénapadlásra bújtak. Egyik hajnalban aztán a főbérlo család lovait is elhajtották az oroszok. A front elvonultával, ahogy konszolidálódott a helyzet Szombathelyen is, Jaksa Istvánék visszaköltöztek korábbi lakásaikba.

Lipárti korszakából egyelőre, bizonyíthatóan két itt készült munkáját sikerült felkutatni, de feltételeken több falusi témája is ide köthető. Ezek mindegyike akvarell, könnyed, impresszionista jellegű munkák.

(Képek: Jaksa István leánya és unokája Horváth Antalék udvarán és a vasúti híd mellett, Jaksa István unokája a lipárti Bikaréten és a Horváthék baromfiudvarán, Jaksa István, Horváth Antal háza, Jaksa István festménye a Szok házról és a lipárti temető cinteremkapujáról. TCs.)

RÉGI LIPÁRTI TÉRKÉPEK

Ezúttal csak azokkal a térképekkel foglalkozunk, amik a falu szerkezetét, belső tagoltságát is ábrázolják, és azokkal nem, amik csak jelölik helyét. Az első osztrák katonai felmérést 1784-ben készítették. Nem tekinthető pontosnak, de mégis nagyon sok

információt tartalmaz, (pl. még nem épült meg a káptalan kastély, viszont a postaút mellett már állt a káptalan vendéglője). A 2. katonai térkép 1806-69 közt készült, és már pontosnak tekinthető. Időben harmadik térkép az 1857-es kateszterterkép, teljesen aprólékos és pontos. A 3. katonai térkép kicsit sematikus 1872-84 közt készült. (TCs.)

HELYI TÖRTÉNELEM (6.) HUNYADIAK KORA

1447 májusában Hunyadi János kormányzó megparancsolta a vasvári Társaskáptalannak, hogy a rákosi országgyűlésre idézzék meg az Unyomi Balkó fivéreket, mivel Mileki Borbála és unokahúga, Mileki Anna birtokain ezerforintnyi kárt

okoztak. (Betörték a ház kerítését, majd kifosztották a házat, 6 ezüstkanalat, 12 aranygyűrűt és egyéb gyöngyöket, valamint a birtokokat igazoló okleveleket vitték el, majd felgyújtották a házat.) Ugyanez év szeptemberben Mileki Borbála és lánya tiltakozott a Budai Káptalan előtt, hogy az Unyomi Balkó fivérek birtokait ne tudják megszerezni a Haraszi Táplán fivérek. Októberben meg a csornai Konvent előtt tiltakoztak ugyanezért. 1448 januárjában ugyancsak ugyanezért tiltakozottak a vasvári Társaskáptalan előtt. (Táplán Kelemen ez idő-tájt szerezte meg Milek szomszédságában Szécseny.) Ugyanez év februárjában Mileki Borbála a csornai Konvent előtt átengedte mileki birtokainak egy részét Ládonyi Jánosnak. Júniusban Vácon az országnagyok még mindig az Unyomi Balkó fivérek károkozását vizsgálták. Júliusban a vasvári Társaskáptalan jelentette az országnagyoknak, hogy kivizsgálták az ügyet, és az mindenben megegyezett a panaszosok elmondásával. Októberben a csornai Konvent is ugyanezt jelentette a saját vizsgálatáról. 1449 februárjában Budán az ügyben elhalasztották a tárgyalást. Márciusban ismét elhalasztották a tárgyalást. Áprilisban az országnagyok lefoglalták az elkövetők mileki birtokait. 1450 márciusában a budai Káptalan előtt Ládonyi János átadta mileki birtokainak felét Haraszi Táplán Kelemen ítélmesternek, mivel a pereskedésben védte az érdekeiket. Ugyanebben a hónapban Pálóczi László országbíró utasította a vasvári Társaskáptalant, hogy foglalja el az Unyomi Balkó fivérek ingatlanjait. Júniusban a zalai Konvent előtt kibékült a peres felek egymással. Októberben a vasvári Társaskáptalan beiktatta Haraszi Táplán Kelemen és feleségét a mileki birtok fele részébe.

1454-ben a Kanizsaiak visszavették a sárvári várat a Rozgonyiaktól. 1455 januárjában a csornai Konvent előtt Mesterházi Bálintné fiává fogadta Ládonyi Jánost. Ugyanitt kibékültek egymással az Unyomi Balkó örökösök és Ládonyi János. 1456 májusában Ulászló király a mileki birtokokat Ládonyi Jánosnak adományozta. 1457 januárjában a vasvári Társaskáptalan beiktatta Ládonyi Jánost a mileki birtokba, ami ellen a Koltai család tiltakozott. 1460 márciusában a kapornaki Konvent előtt Ládonyi János 126 magyar aranyforintért zálogba adta mileki birtokát sógorainak a Szentandrási Monthorai fivéreknél. 1462 februárjában pedig a csornai Konvent előtt a vasvári Társaskáptalannak zálogosította el ugyanezt a birtokot 500 aranyforintért. 1465 májusában a kapornaki Konvent előtt Ládonyi János „az ő egész Milek faluját” a vasvári Társaskáptalannak, illetve Kutasi Tamás prépostnak adományozta. A mileki malom jövedelmének felét, és 40 hold szántót pedig a lipárti Keresztelő szent János templomra hagyta, amiért minden hétfőn egy misét mondanak el az ő és ősei bűneiért. 1467 májusában Sárváron meghalt Ládonyi János anyósa, halála előtt megváltoztatta végrendeletét és birtokait Ládonyi Jánosra hagyta. A végrendelet módosítása miatt júliusban, Győrben Vasvári János püspöki helynök vizsgálódott, itt Máté lipárti plébános képviselte Ládonyi Jánost. 1469 augusztusában Vasváron Pálóczi László országbíró megparancsolta a kapornaki konventnek, hogy iktassa be Ládonyi Jánost a megörökölt mileki birtokba, ez még a hónap során meg is történt. 1470 januárjában Pálóczi László országbíró megparancsolta a kapornaki Konventnek, hogy vizsgálja ki Ládonyi János panaszát. (Kelemen és Pál familiárisait megverték, és 600 forintos kárt okoztak.) Márciusban a vasvári Társaskáptalan is vizsgálódott az ügyben és Mátyás királynak jelentette, hogy a panasz jogos volt. 1474-ben Csász és Szécseny Haraszi Táplán János egyetlen leánya révén, annak férjére Polányi Jánosra szállt. 1478 májusában a kapornaki Konvent előtt a Koltai család tiltotta Ládonyi Jánost mileki birtokainak eladásától. 1482 márciusában Budán Mátyás király utasította a zalai Konventet, hogy vizsgálja ki, Ládonyi János halála után, valóban a vasvári Társaskáptalan utasítására a Koltai örökösök mileki, lipárti és kenézi jobbágyokat fegyverrel űztek el birtokaikról, és Ládonyi János örököseinek 100 forintnyi kárt okoztak. 1487 februárjában a Koltai fivérek önkényesen elfoglalták a vasvári Társaskáptalan mileki malmát. Decemberben a kapornaki Konvent jelentette Mátyás királynak, hogy Báthori István országbíró utasítására a vasvári Társaskáptalant visszaiktatta mileki birtokába. 1488 áprilisában a kapornaki Konvent előtt a vasvári Társaskáptalan örök időkre megvásárolta a Koltai családtól mileki birtokaikat. Ebben az évben Polányi István alispán 100 aranyforint kölcsönt vett fel Baumkircher Györgytől, ellentételezésül Császtot és Szécsenyt jelölte meg. Polányi István időben nem tudta visszafizetni a kölcsönt, így Baumkircher György elfoglalta a két falut. 1495-ben a két falut Baumkircher Györgytől Váti János szerezte meg. 1496-ban II. Ulászló király Császtot és Szécseny Koralátkői Oswald királyi ügyésznek ajándékozta. A birtokba-iktatás ellen a Polányi és a Váti család is tiltakozott. (Képek: Késő-gótikus fakereszt, Mária a keresztről, Rozgonyi címer, Polányi címer, Baumkircher epitáfium. T.Cs.)

A következő szám tartalmából: Vasszécseny műemlékei (4.) Ó-kastély hídjá, Régi szécsenyi térképek, Helyi történelem (7.) Török-kor, Lipárt hajdani földbirtokosainak arcképei.